

Pauls Bankovskis

2015-04-24

Izdevniecības “Dienas Grāmata” Latvijas vēstures romānu sēriju
“MĒS. Latvija, XX gadsimts” atbalsta:

Baltic
International
Bank

Grāmata izdota ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu.

Sērijas romāni top VKKF mērķprogrammas “Nacionālā identitāte” ietvaros.

Literārā redaktore Gundega Blumberga

Zinātniskais konsultants Vents Zvaigzne

Korektore Selga Freimane

Mākslinieki Jānis Esītis

Datni sagatavoja “Publicētava”

Grāmatas 1. vāka noformējumā izmantota Paula Bankovska fotogrāfija,
4. vāka noformējumam fotogrāfija no *Reuters/Archive of Modern Conflict. London*

SIA “Dienas Grāmata”
Mūkusalas iela 15, Rīga
www.dgramata.lv

© Pauls Bankovskis, 2014

© Aija Uzulēna (red. Ieva Lešinska-Geibere), pēcvārda tulkojums angļu valodā, 2014

© Jānis Esītis (“Dienas Grāmata”), vāka dizains, 2014

© SIA “Dienas Grāmata”, 2014

ISBN 978-9984-887-89-0

Grāmata iznākusi iespiestā versijā 2014. gadā

ISBN 978-9984-887-78-4

Iegādājieties izdevniecības birojā un grāmatnīcās.

Saturs

I Mētelis	
II Dienasgrāmata	
III Fotogrāfijas	
IV Dienasgrāmata	
V Saknes	
Noslēgums I	
Noslēgums II	
Pateicības	
Pēcvārdi jeb Mūžīgā augšāmcelšanās	
Afterword: Eternal Resurrection	
“Tikai tāli, kaut kur tāli	
Kaut kas acīs spīdēja, —	
Turp nu viņi visiem spēkiem	
Tagad kuģi stūrēja,	
Kamēr beidzot gluži klātu	
Dimantkalnam piebrauca.	
Apkārt kalnam krēsla bija,	
Virsgals augšā mirdzēja,	
It kā segts ar saules stariem,	
It kā zeltā, dimantā.	
Stūrman’s kuģi pieturēja,	
Ļaudis malā izkāpa, —	
Gribējās tiem visiem zināt,	
Kas tur augšā atrodas.	
Lai gan Lāčplēs’s viņiem liedza,	
Tomēr viens jau uzrāpās;	
Augšā ticis, tas tik sauca:	
“Ak tu dieviņ, cik še jauks!”	
Un tad, it kā vēja spārniem	
Projām skrejot, nozuda.”	
Andrejs Pumpurs “Lāčplēsis”	
“I got a	
Baby’s brain and an old man’s heart	
Took eighteen years to get this far.”	

Alice Cooper, "I'm Eighteen"

“Kad nu vēlīgais žēlums grib žēlīgas veltes sniegt zemei,
Grib arī jaunus priekus sev pašam par slavu sniegt zemei,
Jaunu gaismu un savu dižumu pavērt grib zemei,
Visu skaidro un visu spožo pavērt grib zemei,
Visu ļauno un nekrietno visu noņemt grib zemei,
Visu netīro, slimīgo visu noņemt grib zemei,
Mānīgos elkus un viltus tempļus noņemt grib zemei...”

Heinrici Chronicon, Ābrama Feldhūna tulkojums

I

MĒTELIS

KAD ATBRAUCAM UZ LAUKIEM, sākas tīrīšana. It kā jau vienmēr, kad dodamies prom, visu atstājam kārtīgu un tīru, taču tad, kad atgriežamies, izjūtam nepārvaramu vēlmi uzkopt un sakārtot vēl vairāk nekā iepriekš.

Protams, grauzēji šur tur ir pietaisījuši, zirnekļi tīklus pievijuši, pa kādai beigtai mušai uz palodzes pieradies, lapseņu pūznis jumta istabas loga stūrī jau tukšs un pabrucis, putna ligzda aiz balkona spraišļa pamesta; visās malās pabirušas brūnās kripatas no ozolu ziedēšanas, dažādi puķu, zāļu un koku ziedu stiebri, skaras un putekšņi, badā nomirusi pele atkritumu spainī un turpat līdzās sakaltušajam liķītim — jau izkūņojušos mušu kūniņu čaulas; no iepriekšējām reizēm uz grīdas pamesti vientuļi “Lego” klucīši, kas gaida, kad tiem kāds pieaugušais uzkāps ar basu pēdu; un mantas, mantas, mantas — visādas lietas, kas gadu gadiem atliktas malā, jo nopriests, ka “gan jau noderēs”, vai mērķtiecīgi atvestas uz laukiem no pilsētas, jo “pilsētā to vairs nelietos, bet laukos būs labs diezgan”.

Tā nu pirmās trīs dienas aizrit, nevis pļaujot zāli, zāgējot nokaltušos koku zarus, līdzinot meža cūku un kurmju rakumus vai krāmējot malku, bet kārtojot un tīrot māju. Kādreiz te dzīvojis mežsargs. Sākotnēji tā bijusi strupa, aizvēsturiskas senkāpas paugurā uzcelta ēka ar pāris istabām. Tikai gadu gaitā, jau pēc īpašnieku maiņas un mežsarga nāves, tā apaugusi ar papildu istabām un jauniem stāstiem, verandām, jumta izbūvēm un pilsēnieciskām ērtībām. Runāja, ka mežsargs, tāpat kā viņa tēvs, bijis ar savām dīvainībām — kā vienam, tā otram reizēm uznācis kaut kas, ko viņu dzimtā dēvējuši par žvidzekli. Tādās reizēs viņi pametuši māju un devušies pašu uzliktā un labprātīgā ieslodzījumā šim nolūkam mežā izbūvētā pazemes bunkurā.

To, kāda māja izskatījusies mežsarga laikā, nu jau vairs neviens īsti nepateiks. Kaut aptuvenu priekšstatu var gūt no citām vietējo ļaužu gandrīz pamestajā ciemā izkaisītajām ēkām — tām ir vienkāršs kvadrātveida plānojums ar virtuvi un pāris istabām. Tomēr reiz mežsarga māju tās sākotnējā veidolā mēs, iespējams, vēl ieraudzījām. Tas notika lībiešu svētku laikā vietējā kultūras namā. Tā priekštelpā bija sarīkota fotogrāfiju izstāde, un vienā no attēliem nepārprotami bija redzama mūsu māja. Tā bija gandrīz uz pusi īsāka, taču visa apkārtnē bija tāda pati kā tagad — lūk, pīlādzis durvju priekšā, lūk, viens ozols mazliet tālāk aiz mājas un otrs tepat mājas galā. Pie durvīm stāvēja divi cilvēki, viens sēdēja uz turpat līdzās nolikta soliņa. Parasti seno laiku fotogrāfijas pārsteidz ar attēla asumu un dziļumu, reizēm tajās saskatāmi visapbrīnojamākie sīkumi, taču šī bija ārkārtīgi miglaina — sejas bija izplūdušas, un nebija iespējams noteikt nedz cilvēku vecumu, nedz dzimumu. No fotogrāfijā iemūžinātā laika, no mūsu pašu mājas priekšas mūsos vērās balti pūkainā dūmakā ievīstīti pagātnes tēli.

Atkritumu maisi strauji pildījās, un tikpat strauji tika papildināts saraksts ar lietām, kas noteikti jāsgādā nākamajā pilsētas braucienā. Vienas lietas metām laukā, citu, kā izrādījās, visu šo laiku bija trūcis.

Tika izšķirota arī gultas veļa un drēbes. Drēbes! Te nu bija uzkrājies itin viss, kas nebija šķitis vairs pilsētā velkams. Sagumzīti T krekli, neskaitāmi pāri dažādas novalkātības pakāpes džīnu, savēlušies džemperu un sarāvušās jakas. Un tad, protams, opja baltais sēpošanas mētelis. Pie tā šādās kārtošanas reizēs allaž iznāca apstāties. Tas ir ārkārtīgi smags un ļoti garš netīri balta brezenta mētelis, kuru opis esot vilcis, ejot uz mežu sēņot. Nav ne jausmas, kādai vajadzībai reiz šādi mēteļi šūti un kur gan opis pie tāda ticis. Varbūt tādus valkājuši kaut kādi baltie jūrnieki? Kas radniecīgs Tūves Jansones baltajiem zalkšiem muminu stāstos? Nu jau kur tas laiks, kā neviens mēteļi nav vilcis, tāpēc ikreiz tika apsvērts, vai nevajadzētu to mest laukā.

“Tikai opja mēteļi neizmetiet laukā,” tad tika norādīts.

“Opja mēteļi nekādā ziņā nedrīkst mest ārā,” tika spriests.

“Opja mētelis noteikti jā saglabā.”

Un opja mētelis atgriezās atpakaļ skapī. Vienīgi pirms tam jāparauga tā kabatās. Vienā bija kaut kas stūrainš, pasmags un ciets.

Tas bija grumbuļainas un vietām sagumzītas ādas maciņš, bet tajā — neliels melns fotoaparāts. Prātā pat pazibēja aplama iedomas, ka tas varētu būt piederējis opim, taču tas nebija iespējams. Tā bija “Lumix” digitālā kamera, un laikā, kad tādas sāka ražot un varēja nopirkt, opis, visticamāk, neko vairs nefotografēja un arī uz laukiem nebrauca. Baterija bija izlādējusies, fotoaparātu nevarēja ieslēgt, un vienīgais tā izcelsmes atminējums varēja slēpties atmiņas kartē. Taču, lai to uzzinātu, bija jāpaciešas, līdz atgriezīsies pilsētā un tiks pie datora.

Šādi tādi minējumi gan nāca prātā arī bez datora. Dažkārt mājā mēdza viesoties draugi, draugu draugi un radi. Reizēm viņiem tika uzticēta atslēga, bet mēs palikām pilsētā. Gan jau kāds no viņiem lietai dienā būs uzvilcis balto mēteļi un fotoaparātu, prom braucot, vienkārši aizmirsis.

Atgriezušies pilsētā, ar nepacietību iebīdījām atmiņas karti datorā un spriedām, ka nekas īpašs jau tur nevar būt. Droši vien dažas bildes, uzņemtas tumsā pie Jāņu ugunsкура, vai kāds skats pie jūras. Itin kā nekā ievērības cienīga fotogrāfijās patiešām nebija, taču arī par ikdienišķām dabas, sadzīves vai svētku ainām tās nevarēja nosaukt.

1. fotogrāfija

Pirmajā acumirkli šķiet, ka redzams tikai mežs, pat ne mežs — briķšņains krūmājs. Krāsu tikpat kā nav, attēls ir gandrīz melnbalts, fotografēts vai nu tumši mākoņainā dienā, vai apmākušās dienas novakara krēslā.

Koki un krūmi abās pusēs veido melnu, gandrīz necaurredzamu sienu, un tikai attēla vidū tā izretinās un noplok — tur ir ar zemākiem krūmiem aizaugusi stiga. Uz tās divi elektrības stabi. Vieta rādās pazīstama, tomēr labu brīdi pētījām un prātojām, līdz sapratām, ko un kādā rakursā nezināmais fotogrāfs uzņēmis. Ja ieskatās rūpīgāk, aiz koku zaru mudžekļa kreisajā pusē var ieraudzīt sīciņu augšup vērstu trīsstūri, kas ir mājas jumta kore. Tā ir mūsu māja. Nav saprotams ne tas, kāpēc kādam ienācis prātā šādu attēlu uzņemt, ne arī tas, kā fotografētājs atradis šo skatpunktu, — tajā pusē necaurejami briksņi mijas ar allaž applūdušām un odu pilnām slīkšņām, tur nekad nav bijis nedz sēņu, nedz ogu, nedz kā cita ievēribas cienīga. No mājas kores trīsstūra nedaudz pa labi starp elektrības stabu un otru briksņu sienu samanāms tāds kā mazs, balts stāvs, taču varbūt tas ir kāds optisks māns vai tehnisks defekts. Centāties attēlu palielināt, cik vien iespējams, taču viss, ko tur samaniām, bija pelēku, baltu un melnu krikumu juceklis. Kad atkal aizbrauksim uz laukiem, būs jāmēģina šo skatpunktu uzmeklēt.

2. fotogrāfija

Fotogrāfijā redzama ēka. Protams, ēkas mēdz būt līdzīgas, tomēr koku novietojums visapkārt un it īpaši lielais ozols turpat līdzās nešaubīgi apliecina, ka tas ir mūsu pašu šķūnis pagalma stūrī. Un tomēr tas nav gluži tāds, kādu to pazīstam. Visu tā sienu klāj sīki plankumi vai lāsumi, un, tikai palielinot attēlu, var saskatīt, ka tie ir pie sienas kaut kā piestiprināti apavi. Izskatās, ka divu vienādu tur nav vai arī ir tikai vienas kājas kurpes un sandales. Jā, un vēl — vienas no šķūņa durvīm ir vaļā. Tās ir durvis, aiz kurām ir telpa, kuru dēvējam par darbnīcu, jo opis tur patiesi reiz bija iekārtojis darbnīcu ar ēvelsolu, darbarīkiem, pat elektrību līdz turieni aizvilcis. Izskatās, ka aiz atvērtajām durvīm telpas tumsā stāv gaišs, gara auguma stāvs. Lai gan varbūt tas ir tikai darbnīcā pa sānu logu trāpījis saules stars.

3. fotogrāfija

Arī šajā attēlā ir kas noslēpumains. Tajā redzams meža ceļš saulainā dienā, gadalaiks nav nosakāms, bet ziema tā noteikti nav. Vietu uzminēt nav iespējams, jo šādi priežu meži un smilšaini, sūnām noauguši ceļi tur ir visā apkaimē. Tas var būt gan vecais šaursliežu bānīša stigas ceļš, gan kāds no padomju tanku iebrauktajiem ceļiem upes otrā krastā pie kādreizējā poligona.

Tas, kas šo fotogrāfiju padara ievēribas cienīgu, ir koka konstrukcija, ko gribētos nodēvēt par būdu. Ceļa malā ir redzami četri zemē ierakti stabi, tiem pāri ir vairāki šķērskokī, no kuriem karājas jumta pārseguma paliekas. No sienām nekas daudz nav palicis. Iespējams, vienā galā būda ir degusi. Iekšā uz grīdas ir visvisādas drizas un, šķiet, saplācis matracis. Tikai vairākkārt aplūkojot šo fotogrāfiju, mēs tālumā aiz vēja nošķiebtas priedes pamanījām siluetu. Lai gan tas ir pagalam izplūdis un atgādina sniega cilvēku jeb jetiju no labi zināmajiem it kā dokumentālajiem kinokadriem, ir pilnīgi skaidrs, ka tas nav alnis, briedis vai stirna, bet cilvēks. Vai cilvēkam līdzīga būtne.

4. fotogrāfija

Vēl viena it kā pazīstama vieta. Tam vajadzētu būt lielajam ozolam pagalmā, taču cieši klāt uzbūvēta mulsi-noša celtne, tāda kā mājiņa uz četrām pāļu kājām. Mājiņas funkcija nav izprotama. Varbūt tā paredzēta putnu vērošanai vai kā slēpnis medniekiem? No šādiem minējumiem gan nav lielas jēgas, jo mēs labi zinām, ka nekādas mājiņas mūsu pagalmā nav. Vairāk uzmanības šai fotogrāfijai varētu arī nepievērst, ja vien arī tajā nebūtu paslēpies noslēpumainais siluets. Mēs gan pielāvām iespēju, ka esam sākuši to saskatīt pat tajos attēlos, kur tā nemaz nav, tomēr šis nav tas gadījums. Tālumā mežmalā, ēnā zem lielajām apsēm, pie mazajiem vārtiņiem nepārprotami kāds stāv. Un, kā šķiet, lūkojas mūsu virzienā.

5. fotogrāfija

Šajā attēlā redzama tikai zeme, meža zemsedze — daži melleņu mētru puduri, virši, šķiet, arī kāds brūklenājs. Nobirušas priežu skuja, čiekuri un mizu plēnes. Sūnas. Fotogrāfijas centrā ir melns kvadrāts. Tā kā attēls nav uzņemts no putna lidojuma, kvadrāts skatāms perspektīvā, līdzība ar Maļeviča gleznu ir vienīgi intuitīva. Kvadrāts ir meža smiltis izrakta bedre. Precīzā forma ļauj izteikt minējumu, ka bedre ir nostiprināta un,

visticamāk, ir ieeja kādā pazemes telpā. Tas varētu būt novārtā pamests pagrabs vai kāda padomju armijas būve. Kvadrātveida atveres dziļumā, tumsā ir samanāms kaut kas pelēcīgs un apjomīgs. Iespējams, pārējo attēlu iespaidā rodas kārdinājums arī šajā miglainajā formā saskatīt kaut ko, kas varētu būt dzīva būtne.

6. fotogrāfija

Pazīstama vieta. Garā zālē, alkšņos, nekoptās ābelēs un ogu krūmu brikšņos izejusi būdiņa pusceļā uz jūru. Līdz jūrai gar to gan vairs nevar iziet, jo kaimiņi bagarēja grāvi, sabēra milzu smilšu kalnus, bet ūdenim kopš tā laika pāri vairs nevar tikt. Kādreiz tur bijusi kārtīga māja — ar kūti, šķūni, vēl kādām saimniecības ēkām. Šķūņa drupas vēl bija redzamas pat diezgan nesen. Šo vietu esam pieraduši dēvēt par ārsta māju. Kādreiz tur esot dzīvojis ārsts. Reiz, kad ielidām būdiņu izpētīt, atradām dažādas noputējušas un vēl arvien pilnas zāļu pudelītes un sapeļējušas medicīnas rokasgrāmatas.

7. fotogrāfija

Skats ciema kapos. Fotografēts pievakarē, tieši pret gaismu, saule jau ir aiz kokiem un bākas. Redzami melni koku stumbru silueti un ēnas, spilgti kontrastainas gaismas svītras pāri vienkāršai, sīkām lapiņām noaugušai kapu kopiņai. Nav ne krusta, ne plāksnītes ar vārdu.

8. video

Pēdējais atmiņas kartē saglabātais fails ir īss videofragments. Tas filmēts nepietiekamā apgaismojumā, vējainā vakarā. Pelēkmelni gaudainajā attēlā tikpat kā nekas nav saskatāms. Dzirdamas spēcīga vēja brāzmas, kas iepūš tieši kameras mikrofonā, un vēja šalkoņa koku zaros. Ja skatās palēninājumā, tālumā tumsā, iespējams, var saskatīt žoga fragmentu ap māju, tomēr nav saprotams, vai filmēts no sētas iekšpuses vai ārpusēs. Iesākumā šķita, ka 33 sekunžu gara videoierakstā nav redzama pilnīgi nekāda kustība, tomēr, noskatoties to vairākkārt, sāk šķist, ka ļoti lēnām, koku zaru čikstoņas un lapu čaboņas pavadīts, uz priekšu virzās pats filmētājs. Pēdējā sekundes desmitdaļā tieši attēla centrā kaut kas spoži uzzib, tomēr gaismas avotu nevar pagūt saskatīt.

II

DIENASGRĀMATA

1917. gada 20. augusts

“PAR CERĪBU!” uzsauca Tidriķis un pacēla slīpētā kristāla glāzi. Pirmā no pēdējām trim franču šampanieša pudelēm, kas vēl bija saglabājusies no pirmskara laika, bija gandrīz tukša.

“Lai velns viņu rāvis!” atsaucās Alberts un sparīgi saskandināja ar Tidriķi.

“Cerība ir muļķa mierinājums!” piebalsoju es. Vakar vakarā mēs dzērām bēres sapnim par neatkarīgu Latvijas valsti. Un jo vairāk putojošā vīna tika izdzerts, jo stiprāka bija drūmā pārliecība, ka mums būs taisnība. Viss. Svītra pāri. Pārāk jau mēs, latvieši, bijām sadomājušies. Nekur mēs nespruksim. Mēs nespējam atkristīties brīvībā ne no krieviem, ne vāciem. Aizies vieni, atnāks citi, bet pašiem noteikšanas pār savu likteni — itin nekādas.

Ja revolūcija gada sākumā vēl bija nesusi kādu cerību, tagad tā bija izplēnējusi. Kāda gan jēga no tādiem revolūcijas taisītājiem, kam netic pašu tauta. Un kā gan lai tauta tādiem ticētu, ja tie dzīvo pa mākoņiem un uz saviem laudīm raugās no augšas. Viss, ko šī revolūcija atnesa, ir tikai vēl lielāks posts. Demokrātijas nestais posts. Nebūtu šīs nolāpītās revolūcijas, nebūtu arī vaļas lieliniekiem gaisu maisīt un novest mūsu armiju tur, kur tā tagad nu ir.

Mūsu spēkos nav pat godam aizstāvēt Rīgu. Ar kaunu un bēdām mums jābēg no savas pilsētas, kazi — uz visiem laikiem. Sešos vakarā bija dota pavēle atkāpties.

“Vismaz šampanieti vāciešiem neatstāsim!” teica Alberts. Man gan vairāk bija jādomā par to, kas būs jāatstāj, jo visu tāpat līdzī nepaņēmsi. Vācieši bija sākuši uzbrukumu Rīgai un naski nāca mums virsū, bet pretoties vairs nebija ne spēju, ne gribas. Zaldāti izlaidušies, lielinieku sakūdīti, un slinki. Pret mums — virsniekiem — izturas kā pret patiesajiem ienaidniekiem. Bet tu taču nevari visus vienkārši par biedinājumu šaut nost. Pašu puikas un vīri vien ir. Bet glūn uz tevi kā vagaru, nepilda pavēles, grib brāļoties ar vāciem, generālim Gopperam, kad atbraucis mēģināt viņus valdīt, esot mests pat ar akmeņiem.

Kāda tur Latvija, ja pašus latviešus vairs nevar pazīt. Kur palikusi visa dedzība, kas mudināja dibināt pašiem savus strēlnieku pulkus un saukt: “Uz priekšu ar latviešu karogiem par Latvijas nākotni!” Lielinieki, kongresnieki, mītiņnieki, mazinieki, zociālisti un kas tikai vēl ne. Katrs iedomājas esam tas taisnākais un gudrākais, bet visi pārējie — ienaidnieki, kaitnieki un muļķi. “Tēvu zemei grūti laiki, dēliem jāiet palīgā?” Nē, i nevajag. Neesam mēs savu valsti nopelnījuši. Trofejlasītāji, mākoņstūmēji, urrā pisēji.

Piezīme. Dienasgrāmatas pierakstus esmu atstājis, kādus tos rakstīju tajās dienās. Vietas, ko vēlāk esmu papildinājis, skaidrojis vai labojis, esmu īpaši atzīmējis.

21. augusts

Pa nakti nolijs lietus, bija saulaini spīrgts un rudeni vēstošs rīts. Svaigais un dzestrais gaiss neapšaubāmi nāca par labu miglai, kas pildīja manu galvu, un drīzi vien to itin veiksmīgi kļiedēja. Kaut gan vēl bija gaužām agrs, mūsu Aleksandra ielas pagalmā jau bija pamatīga rosība. Vecie Neļķi no mazās mājeles pagalma dziļumā stīvējās ar abām savām govīm, ko acīmredzot bija nolēmuši vest uz drošāku vietu. Viena govs bija tā kā gatava uz iešanu, otra turējās pretī. Viņu puika Leopolds centās saķert pa visu sētu pasprukušās vistas. Kara trokšņus nedzirdēja, un tas viss atgādināja teatrālu ainiņu no lauku gadatirgus. Kaut kur blakus pagalmos iedziedājās gailis. Pie vārtiem zem kastaņas, iebāzis galvu auzu kulē, stāvēja iejūgts zirgs. Tas bija ielas mājas Šteinbergu vezums — es pazinu viņu kumodi un vēl šādas tādas lietas, kas bija uzsietas mantu kaudzei pa virsu.

Arī uz ielas jau valdīja pamatīga rosība, pārsvarā gan vienā virzienā — prom no Rīgas. Tur bija armijas daļas juku jukām ar civilistiem, tur bija kājāmģājēji un visu veidu braucēji — ratos, vezumos, zirgu sedlos, uz riteņiem. Kopīgs visiem bija mantas daudzums — līdzī ņemamas lietas stiepa, nesa un vilka, un, tā vien šķita, daudzi bija apkrāvušies ne tik daudz ar savu, cik svešu, kas īpaši sakāms par kareivjiem. Stīvēja un veda gan ēdamo, gan nēdamo — no veikalu skatu logiem un pagrabiem, no pilsētas noliktavām “rekvizēto” un no dzīvokļiem “izglābto”. Auduma baķi un mūzikas instrumenti, miltu maisi un mēbeles, grēdas ar uzvalkiem, bet pa virsu šķinķi un desas.

Šajā vienvirziena straumē mani drīz pēc iznākšanas no pagalma iepretī pareizticīgo baznīcai uz Ņevas ielas stūra pārsteidza M. jaunkundze — viņa apņēmīgā gaitā soļoja pretējā virzienā. Mēs nebijām labi pazīstami, vienīgi redzējušies dažos saviesīgos pasākumos, tomēr šādos ārkārtējos apstākļos atļāvos viņu sveicināt. Pareizāk sakot, viņa uzrunāja mani pirmā.

“Kur tad jūs?” viņa vaicāja.

Es samulsu, uzreiz neatbildēju un tikai apņēmīgi savilku ciešāk pār plecu pārmestā mantu maišeļa siksnu. Zem zābaku zolēm čirkstēja izsista skatu loga stikli. Maišelī bija visa mana līdzī paņemtā iedzīve, itin nekā lieka, sentimentam vai greznībai līdzī ņemta, — tikai skūšanās piederumi, tīra veļas kārta, nobružāta brošūra — Nīčes “Antikrists”. Tajā uz lappušu malām laiku pa laikam mēdzu izdarīt šādus tādus pierakstus, lai gan man allaž līdzī ir arī neliela piezīmju grāmatiņa gaiši brūnos kartona vākos, — tajā rakstu šo dienasgrāmatu.

Īstenībā šajā brīdī es jau biju dezertieris, lai gan kopā ar citiem vēl neseniem kauju biedriem pa vienu un to pašu ielu devos vienā un tajā pašā virzienā. Taču mūsu nodomi kopš pagājušās nakts atšķīrās. Garām ejošās armijas daļas vēl arvien pakļāvās augstākas priekšniecības pavēlēm — vienalga, vai priekšniecība bij uzticīga Krievijas armijas virspavēlniecībai vai lielinieku sagrozītiem prātiem. Ja vien rastos tāda vajadzība, es vēl vienmēr varēju teikt, ka dodos pie savas daļas uz Huzāru kazarmām pie Krusta baznīcas, kabatā man bija arī atbilstoši papīri, bet ne jau ko tādu man vajadzēja stāstīt M. jaunkundzei.

“Ak, jā,” manīdama manu mulsumu, viņa pati atrada atbildi. “Jums jāklausa pavēlēm, vai ne tā?”

“Tieši tā,” es iespējami braši teicu un vaicāju, vai viņa nedomā doties prom no pilsētas. “Te vairs nav droši,” mēģināju viņu pārliecināt.

“Jā, kad jūs mūs pametat, tagad te pilnīgi noteikti vairs nav droši.” Viņa iesmējās. “Visu gaišu!”

Brīdi pēc mūsu atvadišanās turpat blakus uz Aleksandra ielas ar lielu troksni nokrita vācu granāta, tad vēl divas. Iela acumirkļi bija tukša, krustojumā bija pārsists ūdensvads, gaisā šāvās strūkļa. Kādam namam bija nošķelta siena, iekšā varēja redzēt kumodi, gultu, gleznu pie sienas (ja vien acis nevēla — Rozentāls), un drīz vien ap nelaimes vietām sāka drūzmēties ziņkārīgie. Īsā saruna ar M. neizgāja no prāta un nomāca mani līdz pat pirmajam ceļa mērķim. Lai kādi arī būtu M. jaunkundzes uzskati, viņa uz mani raudzījās kā uz nodevēju.

Saprotams, tobrīd man nekas nebija zināms par viņas politiskām simpātijām, taču viņas noskaņojumu nebija grūti uzminēt.

Tikai vēlāk, jau pēc daudziem gadiem, uzzināju, ka vispirms viņa bijusi nadvīga sociāldemokrāte, pēcāk, jau pēc Latvijas valsts nodibināšanas, apcietināta par pretvalstisku darbošanos, čakli rosījusies 1940. gadā, ienākot padomju varai, bet beigās pazudusi Sibīrijā.

Nodevējs. Atšķirībā no Tidriķa, kurš bija mudinājis dzert par cerību, un mūždien skeptiski noskaņotā Alberta, tieši es šajā rītā biju nolēmis pārtraukt karu un turpmāk rūpēties vienīgi pats par savu ādu. Nekādu politisku vai morālistisku ideālu, tikai kaila eksistence. Jo vai gan tieši tā nebija galvenā mācība, ko mums nesa šis briesmīgais karš — gan Nāves salā, gan aizgājušajā ziemā Tīreļa purvā? Pat brīdī, kad tu ej nāvē kopīgu mērķu vārdā, tu esi viens. Viens pats ar akmenī sasalušām, pret debesīm pastieptām rokām un sniega un ledus aizķepušu, sakropļotu seju. Viens pats sapinies dzeloņu stieplēs vai ar savu šautenes durkli uz vācu ierakuma malas.

Tajā rītā es vēl nezināju, ka jau pavisam drīz liktenis atkal liks maniem, Tidriķa un Alberta ceļiem krustoties, taču tad jau mēs, kā mēdz teikt, būsim pilnīgi citi cilvēki.

Pie Šmerļa mans ceļš nošķīrās no lielās gājēju un braucēju pamata plūsmas. Dodoties prom un nezinot, vai kādreiz vēl maz atgriezšos, es gribēju apciemot vecākus un vēl pēdējoreiz skatīt mīlas vietas. Mans papus un mamma jau daudzus gadus vadīja saimniecību mazā muižīņā Kīšezerā krastā. Paši muižas saimnieki — vācieši — kopš kara sākuma tur vairs nebijamanīti, bet mani vecāki dzīvoja ar pārliecību, ka visa saimniecība jāuztur vislabākajā kārtībā līdz brīdim, kad viņi atgrieztos.

Es pārgāju dzelzceļu un pie Ozolkalna ezeriņa apsēdos izpīpēt vienu papirosu. Atcerējos, kā mūsu 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljona jātnieku-spridzinātāju komanda no kazarmām veda te peldināt zirgus. Tie bija brīži, kad karš mājīgi šķita tāls un nereāls.

Un tad jau cauri mežam, un priekšā bija lielie muižas ozoli un kuplās liepas. Gaisu pildīja rudens smaržas — zeme bija pilna krāsainu ābolu, smagie ābeļu zari lieca apakšā līgtās stutes, turpat līdzās rīta saules staros spīdēja dažādas plūmes, zem maniem soļiem kraukšķēja zemē sabirušas zīles, un pāri puķu dārza žogam pretī liecās košas rudens puķu galvas.

Ierējās suns — mūsu vecais labais Lācis ar sirmo purnu, kūtī bija dzirdama spaiņu graboņa, kladzināja vistas, kas te dzīvoja īstā žēlastības maizē. Mamma tēvam neļāva nokaut pat tās, kas jau sen vairs nedēja, un tā nu viņas muižā gaidīja sava dzīves gājuma dabisku atrisinājumu.

Vecākiem par saviem lēmumiem, jauno stāvokli un plāniem neko neteicu. Nevēlējos viņus lieki satraukt, lai gan manīju, ka noraizējušies viņi ir tāpat. Tēvs, kā allaž, centās visādi mani lutināt, arvien piedāvāja kafiju un mudināja vēl ko iekost, jo “jūs tur, ierakumos, jau badā mērdē”. Mamma, kā allaž, sūkstījās, ka atkal esmu pie viņiem iegriezies tikai uz pavisam īsu brīdi, aumež mūžīgā skrējienā, un nekad neiznāk ar mani kārtīgi no sirds parunāt.

Uz atvadām tēvs bezmaz ar varu manā mantu maišelī sabēra visādus ābolus — arī tos tumši sarkanos ar balto mīkstumu, kas man vismīļāki vēl kopš bērnības. Mammu apņēmu ap pleciem un kārtējo reizi nobrīnījos, cik viņa pa šiem gadiem sakritusies un kļuvusi maza. Tēvam šāda saskarsme bija sveša, viņš atvadijās, vien tikko pamādams ar roku, taču šāda izturēšanās laikam gan bij pilnīgā pretrunā ar to, kas notika viņa dvēselē, jo acis manīju asaras. Tēvs uzreiz gan novērsās un devās atpakaļ pie saviem darbiem. Mamma vēl ilgi stāvēja

zem liepām un pavadīja mani ar skatienu, līdz kamēr izgāju uz lielceļa un gar Ķīsezera malu sāku soļot uz Juglas pusi.

Ir liela atšķirība, vai no pilsētas tu izbrauc vai pilsētā ierodies zirga mugurā vai pajūgā, vilciena vagonā vai pats ar savām kājām. Lūk, Reinis un Matīss Kaudzītes kājām esot aizgājuši līdz pašai Parīzei, līdz pat Eifēla tornim. Esmu cieši pārliecināts, ka viņu redzētais, sajūtais un ceļa gaitā pārdomātais noteikti būtu bijis citāds, ja viņi būtu ceļojuši mūsdienīgā steigā — ratos vai, piemēram, tvaikonī.

Tagad arvien vairāk attālinādamies no mīļās Rīgas — tomēr darīdams to nevis tvaika lokomotīves vai zirga skrējiena ātrumā, bet pats savā soļu ritmā, es itin kā ar katru zābaku pieskaršanos ceļa oļiem pats saviem spēkiem atgrūdos no visa, kas līdz šim manā ne pārāk garajā mūžā bijis dārgs, mīļš un svarīgs. Braucot droši vien par to tik stipri nebūtu jāpiedomā. Vilciens, pajūgs, tvaikonis, pat divritenis gādātu par nepieciešamo paātrinājumu, šādiem sentimentiem neatliktu tik daudz laika, un tie droši vien tik stipri nespīestu manus kamiešus.

Baidos, ka bez visām citām lietām, ko līdz nepazīšanai būs mainījis vai pilnībā iznīcinājis šis karš, tas būs pārmainījis arī cilvēka spēju atšķirt ātrumu no lēnuma, steigu no pamatīguma. Ja palūkojas atpakaļ karošanas vēsturē, to visu galvenokārt ir veidojis ātrums. Kad soļojoši kājnieki izrādījās par gausu, tika izgudrota kavalērija un kaujas rati. Pār cilvēku nāca atskārta, ka, lai uzvarētu kaujā, bieži vien vajadzīgs vienkārši mežonīgs — lai neteiktu dzīvniecisks — ātrums. Šaujāmieroči, kara flote, bruņoti vilcieni, kara aeroplāni un dirižabļi — tie visi ir mēģinājumi pārsteigt pretinieku nesagatavotu, mēģinājumi būt ātrākam par ienaidnieku.

Taču karošanas paņēmieni noveco gandrīz tikpat strauji kā dāmu vasaras modes. Lūk, Dvinskas cietoksnis 1812. gadā tā arī vēl nebija pabeigts, bet tam līdzās jau notika kauja ar Napoleona armiju. Izrādījās, ka visi šādu cietokšņu būvē liktie pūliņi var palikt velti, jo nocietinātajām būvēm var arī apiet apkārt. Tā nu cietoksnis tika atstāts puspabeigts. Šāda karošana jau tolaik izrādījās pārāk lēna.

Un man ir aizdomas, ka šī tieksme pēc ātruma un vēlme pārsteigt no militārās jomas ātri vien mums pielīp arī visās citās izpausmēs — gan ikdienas gaitās, gan pat mākslā un kultūrā. Cilvēki kļūst arvien steidzīgāki, līdz ar to paviršāki. Pat mūzika, kā tas bija manāms vēl pagājušā gadu simteņa nogalē, top arvien ātrāka un skaļāka. Un reti kuru uztrauc tas, ka tikpat strauji mazumā iet spēja iedziļināties, novērot apkārtnē un sevī notiekošo, apdomāt un spriest. Dažādi pārvietošanās līdzekļi, telegrāfs, telefons, fonogrāfs, kinematogrāfs, avīzes, ātras sensācijas un ikviens notikums kā tūlītēja, viegli pieejama un žigli patērējama izklaide — tie visi ir ne vien mūsu drudzainās steigas atspulgi, bet arī veicinātāji. Vairāk, lielāk, ātrāk — tas ir vienīgais, kam jau tagad ir un nākotnē būs vēl brangāks svars. Bet saka taču, ka tālāk par kapu neaizskriesi. Famoza "Titāniks" bija šis virzības melnais eņģelis, valim līdzīgais sarkofāgs un templis.

Arī šis karš būs baiss mūsu steigas un ātruma alku pieminēklis. Steigā dotas pavirši juceklīgas vai pretrunīgas pavēles, likteņa varā pamestas vai nepareizi nosūtītas armijas daļas, bez vēsts pazudušas munīcijas vai pārtikas piegādes — par to visu ir samaksāts un vēl tiks samaksāts ar dzīvībām un asinīm. Un man pat bail iedomāties, kas mūs vēl sagaida nākotnē, kad ātrums, skriešana un nespēja iedziļināties tikai pieņemsies spēkā. Mēs pat vairs nedzīvojam Platona alā, naīvi priecādamies par ēnu atspulgiem uz tās sienām. Mēs esam izveidojuši pasauli, kas Platonam iedvestu šausmas, — tajā valda iedomas, untumi, nesaprātīga vēlme it visur atrast vieglumu un tūlītēju izklaidi, bet vēl pēc kāda laika te valdīs nevis zināšanas, bet "mākslinieki". Acumirkliņa iespēja nokļūt no vienas pasaules malas citā, varēšana katru mīļu brīdi zibenīgi sazināties ar ikvienu pasaules iedzīvotāju — pienāks laiks, kad tas viss mūs pazudinās.

Aptuveni šādas bija manas pārdomas pēc tam, kad pa dzelzceļa tiltu biju pārlavījies pāri Juglai un soļoju gar Juglas—Baltezera kanāla malu. Ja vien pirms mirkļa turpat blakus pa uzbērumu uz Vidzemes pusi nebūtu aizvilcis smagi piekrauts armijas vilciens, pie cita gara stāvokļa es būtu varējis aizmirsties un iedomāties, ka esmu devies nelielā ārpilsētas pastaigā. Te jau sākās īsti lauki — ar apstrādātiem tūrumiem, ganībām, lopiņiem, tātumā saklausāmām suņu reģām. Tiltu uztvēru vēl kā pēdējo pilsētas robežu, aiz kuras nekāda atpakaļceļa man vairs nevarēja būt. Domāju, ka sadedzinu aiz sevis visus tiltus.

Un, pat ja reiz būs lemts atgriezties, Rīga nepavisam vairs nebūs tā pati vieta, kuru šodien būšu atstājis. Un arī pats būšu pavisam cits. Doma, ka iespējams atgriezties vienā un tajā pašā vietā, mums šķiet tikpat pašsaprotama kā seno grieķu filozofa Heraklīta secinātais, ka "cilvēks nevar iekāpt divreiz vienā un tai pašā